

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİNİN
ŞƏRQŞÜNASLIQ
JURNALI

JOURNAL OF
ORIENTAL STUDIES
OF BAKU STATE UNIVERSITY

1/2025

E-ISSN 3134-7231

Bakı - 2025

*Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyində
21 oktyabr 2021-ci il tarixində qeydiyyatdan keçmişdir
(Mətbu nəşrlərin reyestrinə daxil edilmə nömrəsi 4361)*

Baş redaktor:
akademik Rafael Hüseynov

Redaksiya heyəti:

BELLINGERİ CAMPIERO

Professor; Venesiya Ka Foskari Universiteti, İtaliya

CAVADİ HƏSƏN

Professor; Kaliforniya Universiteti, ABŞ

CƏLİLOV OQTAY

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

ÇALISOVA NATALIYA

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Rusiya Dövlət Humanitar Universiteti, Rusiya

EKİCİ METİN

Professor; Ege Universiteti, Türk Dünyası

Araşdırmaları İnstitutu, Türkiyə

FİLİPPOV ALEKSANDR

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Sankt-Peterburq Dövlət Universiteti, Rusiya

XƏNDAN AYDAN

Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

KAZIMOV MEHDİ

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

QARADAĞLI VUQAR

Filologiya elmləri doktoru, dosent;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

QASIMOVA AİDA

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

LO MBAYE

Professor; Dyuk Universiteti, ABŞ

MANSOOR ASMA

Professor; İslamabad Beynəlxalq İslam

Universiteti, Pakistan

MƏMMƏDOVA ƏSMƏTXANIM

Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

NİKOLAYEVA MARIYA

Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent;

Rusiya Elmlər Akademiyası, Rusiya

OÇİLOV OZODCON

Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru;

Özbəkistan Dövlət Şərqsünaslıq Universiteti,

Özbəkistan

RƏSULOĞ ƏSGƏR

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Milli Arxiv İdarəsi, Azərbaycan

RÜSTƏMOV RUFƏT

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

SUFİYEV ŞODİMAXAMMAD

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Tacikistan Respublikası Elmlər Akademiyası,

Tacikistan

TOBİA STEFAN

Professor; Strasburq Universiteti, Fransa

Bakı Dövlət Universitetinin **ŞƏRQŞÜNASLIQ** jurnalı/Journal of **ORIENTAL STUDIES** of Baku State University, № 1, 2025. – 176 səh. Bakı, BDU, 2025.

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

Aida QASIMOVA

“BAXIŞLAR ONU GÖRƏ BİLMƏZ”: KLASSİK AZƏRBAYCAN POEZİYASINDA GÖZ VƏSFİNİN NƏZƏRİ-ESTETİK ÇALARLARI

“No Vision Can Encompass Him”: The Theoretical and Aesthetic Aspects Of Eye Description In Classical Azerbaijani Poetry

<https://doi.org/10.30546/209805.2025.101.2.1051>

11

Aydan XƏNDAN

XIX ƏSRİN SONU – XX ƏSRİN ƏNVƏLLƏRİNDƏ TÜRK ƏDƏBİYYATINDA KÖHNƏDƏN YENİYƏ KEÇİD VƏ ƏDƏBİ CƏRƏYANLAR

Transition From Old To New And Literary Currents In Turkish Literature At The End Of The 19th Century And Early 20th Century

<https://doi.org/10.30546/209805.2025.101.2.1056>

25

Nigar İSMAYILZADƏ

XV ƏSR TƏSƏVVÜF POEZİYASINDA ZÜMRƏ ƏDƏBİYYATI VƏ İLAHİ EŞQ

Zumra Literature And Divine Love In 15th-Century Sufi Poetry

<https://doi.org/10.30546/209805.2025.101.2.1015>

38

Rafael HÜSEYNOV

SHAHRASHUB IN EASTERN POETRY AND NATIONAL SELF-EXPRESSION IN URDU SHAHRASHUBS

Şərq şeirində şəhraşub və urdu şəhraşublarında milli özünüifadə

<https://doi.org/10.30546/209805.2025.101.2.1064>

45

Şəhla ABDULLAYEVA

SÖZLƏ SEYR EDƏN RUH: ŞEYX FƏRİDƏDDİN ƏTTAR NİŞAPURİ

A Soul Journeying Through The Word: Farid Al-Din Attar Of Nishapur

<https://doi.org/10.30546/209805.2025.101.2.1029>

69

DİLÇİLİK

Əsmətəxanım MƏMMƏDOVA

FARS DİLİNDƏ KİPLƏŞƏN SAMİT BİRLƏŞMƏLƏRİNİN FONETİK SƏCİYYƏSİ (NİZAMİ GƏNCƏVİNİN “XƏMSƏ”Sİ ƏSASINDA)

Phonetic Characteristics Of Consonant Clusters In Persian (Based On Nizami Ganjavi's “Khamsa”)

<https://doi.org/10.30546/209805.2025.101.2.1046>

81

Heybət HEYBƏTOV

ŞAHİD BEYTLƏRİN FİLOLOJİ ƏHƏMİYYƏTİ

The Philological Significance Of Shahid Bayts

<https://doi.org/10.30546/209805.2025.101.2.1035>

95

TƏRCÜMƏ NƏZƏRİYYƏSİ VƏ ÇEVİRMƏLƏR

Əsgər RƏSULOĞ

TÜRKDİLİNDƏN AZƏRBAYCAN DİLİNƏ TƏRCÜMƏDƏ YALANÇI EKİVALENT PROBLEMI

False Equivalents Problem In The Turkish-Azerbaijani Translation

109

<https://doi.org/10.30546/209805.2025.101.2.1075>

Eldost İBRAHİMOV

RƏQƏMSAL TEXNOLOGİYA DÖVRÜNDƏ TƏRCÜMƏŞÜNASLIQDA SÜNI İNTELLEKT VƏ İNSAN AMİLİ

Artificial Intelligence And Human Factor In Translation In The Era Of Digital Technology

122

<https://doi.org/10.30546/209805.2025.101.2.1012>

Gülnar ƏQİQ CƏFƏRZADƏ

ŞEYX FƏRİDƏDDİN ƏTTAR NİŞAPURİ. “ŞEYX SƏNAN” HEKAYƏTİ

Sheikh Faridaddin Attar Nishapuri. The Story Of “Sheikh Sanan”

129

<https://doi.org/10.30546/209805.2025.101.2.1001>

TƏQDİMATLAR, RƏYLƏR, DƏYƏRLƏNDİRMƏLƏR

Kəmalə NURİYEVA

ABBASQULU AĞA BAKIXANOV. RİYAZÜL-QÜDS (ilk tam nəşri haqqında)

Abbasqulu Agha Bakikhanov. Riyāz Al-Quds (About The First Complete Edition)

151

<https://doi.org/10.30546/209805.2025.101.2.1058>

Rafael HÜSEYNOV

ƏRƏB ƏDƏBİYYATINDAKI SİRƏLƏRƏ AZƏRBAYCAN ŞƏRQŞÜNASLIĞINDAKI İLK KOMPLEKS YANAŞMADA MÜSBƏT VƏ DƏQİQLƏŞDİRİLMƏLİ MƏQAMLAR

Positive Points To Be Clarified In The First Comprehensive Approach To Siras In Arabic Literature Within Azerbaijani Oriental Studies

155

<https://doi.org/10.30546/209805.2025.101.2.1023>

APA7 qaynaq göstərmə təlimatı

172

Nəşrə dair tələblər

174

Publication requirements

175

**TƏRCÜMƏ NƏZƏRİYYƏSİ
VƏ
ÇEVİRMƏLƏR**

UOT 821.512.161

81'25:82

DOI <https://doi.org/10.30546/209805.2025.101.2.1075>

TÜRK DİLİNDƏN AZƏRBAYCAN DİLİNƏ TƏRCÜMƏDƏ YALANÇI EKVİVALENT PROBLEMI

ƏSGƏR RƏSULOV*

Xülasə

Orijinal və tərcümə dillərindəki leksik vahidlər tərcümə prosesinin ümumleksik problemləri baxımından dörd əsas qrupda toplanır: təkənəli leksik vahidlər; çoxənəli leksik vahidlər; ekvivalentlərsiz leksik vahidlər; yalançı ekvivalentlər. Türkcə və Azərbaycan dili yaxın qohum dillər olduğu üçün türkcə oxunan və ya eşidilən hər hansı bir kəlmə tərcüməçidə həmin kəlmənin Azərbaycan dilində ifadə etdiyi məfhum, təsəvvür haqqında assosiasiya oyandırır və bu, yalançı ekvivalentin ortaya çıxmasına səbəb olur. Məhz bu səbəbdən də türkcədən tərcümə edilən nəsr nümunələrinin bir qisminə saxta ekvivalentlikdən qaynaqlanan xətalər, poeziya nümunələrinə isə, eyni zamanda, məna və üslub təhriflərinə yol açan tərcümə formalizmi, hərfilek problemi xarakterikdir. Bu məqalədə məqsədimiz türk dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə nümunələri əsasında məhz yalançı ekvivalentlərə daxil olan sözləri nəzərdən keçirməkdir.

Açar sözlər: *tərcümə, yalançı ekvivalent, qohum dillər, tərcümə prosesi, leksik vahidlər*

Giriş

İlk dəfə bu mövzuya 40 il əvvəl münasibət bildirmişdim (Rəsulov, 1986). Ötən əsrin 90-cı illərində Ankarada nəşr edilmiş "Türk Dili" jurnalında çıxan bir məqalə ilə yenidən bu məsələyə toxunmuşdum (Rəsulov, 1995). O zamanlar Azərbaycan dili və Türkiyə türkcəsində bizim problem olaraq araşdırdığımız yalançı ekvivalent məsələsinin qarşılıqlı tərcümə prosesində bir problem yaratmayacağı, bu dillərdən tərcümənin məntiqsizliyi barədə mülahizələr irəli sürülürdü. Daha sonra eyni mövzuya dair bir neçə kitab və məqalə nəşr etdirdim (Rəsulov, 2007; Rəsulov, 2015a; Rəsulov, 2015b; Rəsulov, 2016). Məsələnin bu gün də öz aktuallığını qoruduğunu nəzərə alaraq, qohum dillərdən tərcümə prosesində qarşılaşılan yalançı ekvivalentlər probleminə yenidən münasibət bildirmək istəyirəm.

Tərcümə sənəti haqqında linqvistik elm olan tərcüməşünaslıq mahiyyətə bir-biri ilə sıx bağlı olan üç geniş sahəni əhatə edir: nəzəri tərcüməşünaslıq, təsviri (deskriptiv) tərcüməşünaslıq və tətbiqi tərcüməşünaslıq. Qohum dillərdən tərcümə problemləri tərcümənin mahiyyəti və prinsiplərini, sosial-humanitar fəaliyyət növü olaraq tərcümə sənətinin əsas qanunauyğunluqlarını, semantik və praqmatik aspektlərini öyrənən ənənəvi linqvistik-nəzəri tərcüməşünaslığın üç böyük istiqamətindən (ümumi tərcümə nəzəriyyəsi, xüsusi tərcümə nəzəriyyəsi, ixtisaslaşmış (sahələr üzrə) tərcümə nəzəriyyəsi) ikincisinin çərçivəsində tədqiq və təhlilə cəlb edilir. Belə ki, xüsusi tərcümə nəzə-

* Filologiya elmləri doktoru, Bakı Dövlət Universitetinin professoru; asker.rasul@gmail.com

riyyəsi konkret dillərdən, o cümlədən, qohum dillərdən (türkcədən ruscaya, Azərbaycan dilindən ingiliscəyə, türk dilindən azərbaycancaya və s.) tərcümənin prinsiplərini, linqvistik problemlərini və qanunauyğunluqlarını tədqiq edir.

Qohum dillərin təlimi və öyrənilməsi, həmin dillərdə nitq vərdişinin yaradılması, eləcə də qarşılıqlı tərcümələr xüsusi hazırlıq, dərin nəzəri bilik, böyük təcrübə və peşəkarlıq tələb edir. Fikrimizcə, türkcədən Azərbaycan dilinə və əksinə tərcümələrə məhz bu bağlamda – qohum dillərdən tərcümə nəzəriyyəsi kontekstində yanaşmaq lazımdır.

Azərbaycan və Türkiyə xalqlarını qədim və zəngin ümumtürk mədəniyyəti, ortaq tarixi keçmiş, genotip və dil kökü, məişət, din və adət-ənənələrdəki birlik və yaxınlıq birləşdirir. Dünyada yaşayan türk xalqlarının ümumi əhali sayı 200 milyona yaxındır. Bunun 100 milyondan çoxunu Türkiyə və Azərbaycan xalqları təşkil edir. Ötən əsrin 80-ci illərinin sonu – 90-cı illərinin əvvəllərindən etibarən, xüsusilə ölkəmiz öz müstəqilliyini yenidən bərpa etdikdən sonra xalqlarımızın qarşılıqlı münasibətləri sürətli inkişaf yoluna qədəm qoymuşdur. Türkiyədə və ölkəmizdə taleyüklü tarixi hadisələr, fundamental ictimai-siyasi dəyişikliklər baş verir, dövlətlərimiz arasındakı siyasi-diplomatik, hərbi, iqtisadi-ticari, ədəbi-mədəni və elmi əlaqələr dinamik inkişaf səciiyyətlənir. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin türk dünyasında aforizmə çevrilmiş “Bir millət, iki dövlət” müdrik kəlamı müasir Azərbaycan–Türkiyə qarşılıqlı münasibətlərinin xarakterini kifayət qədər aydın şəkildə izah edir və xalqlarımız arasındakı əlaqələrin inkişaf formulu kimi qəbul olunur. Sözsüz ki, belə bir şəraitdə Türkiyə türkcəsinin qohum dillərdən tərcümənin nəzəriyyəsi və təcrübəsi müstəvisində Azərbaycan dili ilə qarşılaşdırılmalı-müqayisəli şəkildə araşdırılması da xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu son dərəcə mürəkkəb prosesin öyrənilməsi, iki yaxın qohum dilin ümumi və fərqli cəhətlərinin elmi-nəzəri tədqiqi, bu fərqlərin türkcədən Azərbaycan dilinə şifahi və yazılı tərcümə işində meydana çıxardığı çətinliklərin müəyyənləşdirilməsi aktual problemlərdəndir.

1. Qohum dillərdən tərcümənin özəllikləri

Qohum dillərdən tərcümə edən mütərcim öz üzərində daima “hazırlıqlı oxucu nəzarəti” hiss edir. Belə ki, uzaq dillərdən fərqli olaraq (təbii ki, söhbət bu dilləri bilənlərdən və mütəxəssislərdən getmir), qohum dili ümumi şəkildə olsa da (günlük danışiq, məişət leksikası və s. səviyyədə), hamı başa düşür. Tərcüməçi öz tərcüməsini iki dili də bilən oxucuya ünvanlayır, tam və ya qismi bilinçvizm məkan və şəraitində işləyir. Müqayisə üçün deyək ki, məsələn, çin, ispan, yaxud yapon dillərindən mütərcimin belə bir “oxucu nəzarəti xofu” yoxdur. Bu qəbildən dillərin mütəxəssisi olmayanların həmin dillərin orijinalından bir bədii əsərin dilimizə tərcüməsi faktı ilə qarşılaşmaq mümkün olmadığı halda, Türkiyə türkcəsi mütəxəssisi olmayanlar tərəfindən Azərbaycan dilinə xeyli tərcümələr edilir. Əlbəttə, qohum dillərdən tərcümə mətnin əslindən edildiyinə görə, leksik-frazeoloji tərkibin böyük ölçüdə ortaqlığı, morfoloji-sintaktik ümumilik tərcümənin öz əslinə adekvat və ekvivalent olmasına, hətta bəzən transliterasiyaya imkan verir. Bu müsbət cəhət özünü poetik tərcümələrdə xüsusilə göstərir. Tərcümə prosesində şeirin forma, misra, bənd kimi komponentlərinin bütünlüklə orijinala uyğunluğunu saxlamaq, qafiyə cütlərinin qarşılıqlarını əksər hallarda tam mühafizə etmək mümkün olur, lakin bu zaman diqqət edib “yalançı ekvivalent tələsinə” düşməmək lazımdır. Məsələn, türk şairi Kamaləddin Kamunun dilimizə ilk iki bəndi uğurla transliterasiya edilmiş “Qürbət” adlı üç bəndlik şeirinin sonuncusuna baxaq:

*Ne arzum, ne emelim,
Yaralanmış bir elim,
Ben gurbette deyim,
Gurbet benim içimde.*

Tərcüməsi:

*Nə arzu, nə əmələm,
Yaralanmış bir eləm.
Mən qürbətdə deyiləm,
Qürbət mənim içimdə (Rəsulov, 2006).*

İlk iki misranın tərcüməsi səhvdir, belə ki, şəxs (xəbərlik) şəkilçiləri ilə mənsubiyyət şəkilçiləri türkcədə üst-üstə düşdüyü halda, dilimizdə fərqlidir (Müqayisə et: türkcə *ben müdürüm, benim müdürüm*; Azərbaycan dilində *mən müdirəm, mənim müdirim*). Buna diqqət edilməməsi tərcümədə məna təhrifinə yol açmışdır. Mütərcim *emelim* və *elim* kəlmələrindəki mənsubiyyət şəkilçilərini I şəxs (xəbər) şəkilçiləri ilə vermiş, ismi xəbərin *deyim* inkarının sonundakı şəxs (xəbər) şəkilçisi ilə məna təhrifinə yol açmışdır. Orijinalda lirik qəhrəmanın – şairin nə *arzusu*, nə bir *əməli* qalib, *eli* yaralıdır, özü qürbətdə olmasa da, bu sıxıntılar – arzusuzluq, həvəssizlik, ölkəsinin düşmən tərəfindən işğalı, parçalanmışlığı ona öz vətəninə qürbətçilik hissi yaşadır. Tərcümədə isə sanki lirik qəhrəmanın özü *arzudur, əməldir, yaralanmış bir eldir*.

Dillərin qohumluğu tərcümənin yalnız linqvistik tərəfini təşkil edir, hərfi və ya sətiri tərcüməyə sığınmadan qohum dillərin poeziyasındakı ekvivalentlik və ekviritmiklikdən bacarıq və məharətlə istifadə etmək lazımdır. Lakin, təəssüf ki, türkcədən tərcümə edilən nəsr nümunələrinin bir qisminə saxta ekvivalentlikdən qaynaqlanan xətalər, poeziya nümunələrinə isə, eyni zamanda, məna və üslub təhriflərinə yol açan tərcümə formalizmi, hərfilik problemi xarakterikdir.

Halbuki yaxın qohumluqlarına baxmayaraq, Türkiyə türkcəsi və Azərbaycan dili arasındakı fərqlərin meydana çıxması və bugünkü səviyyəyə gəlib çatmasının əsas səbəbi xalqlarımızın XII-XIII əsrlərdən etibarən bir-birindən aralı düşməsi və dillərimizin XV-XVI əsrlərdən etibarən tədricən diferensiallaşması, fərqli tarixi, ədəbi-mədəni, ictimai-siyasi məkanda yaşamış olmalarıdır. Bu fərqlər həm iki dilin leksik-frazeoloji layları ilə əlaqədar, həm də yazılı tərcümələrdəki morfoloji və qrammatik problemlərdə, funksional üslub məsələlərində özünü göstərir. Bu fərqlər iki dildəki fərqli danışmaq səsləri və bunların yazıdakı işarələri olan hərflərdən tutmuş hər iki dilin orfoepiyasına (vurğu, intonasiya, ritm, pauza), orfoqrafiyasına və durğu işarələrinə qədər uzanır. Bu fərqlər dillərimizin leksikasını, söz və termin yaradıcılığını əhatə edir. Morfoloji və morfemoloji fərqliliklərdə bariz şəkildə ortaya çıxır, feilin fərqli zaman və şəkillərində, analitik (təsviri) feil tərkiblərində, qrammatik şəkilçilərdə özünü göstərir. Subyektiv modallığın fərqli ifadə formalarında, sintaktik konstruksiyalarda, müxtəlif tərkiblərin (məsdər, feili sifət, feili bağlama) cümlədə işlənmə tezliyi və cümləyərərətəmədəki rolunda meydana gəlir. Cümlə quruluşunda, sual cümlələrinin meydana gətirilməsi üsullarındakı fərqlərdə, tabeli mürəkkəb cümlələrdə və onun komponentlərini əlaqələndirən bağlayıcıların istifadəsində və s. məsələlərdə ortaya çıxır. Məsələn, Azərbaycan dili ilə müqayisədə türkcədə tabeli mürəkkəb cümlələrin, xüsusilə də *ki* bağlayıcı tabeli mürəkkəb cümlələrin işlənmə faizi və tezliyi çox azdır. Budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlələr

yerinə türkcədə sadə və genişləndirilmiş sadə cümlələrə üstünlük verilir. Bu zaman türkcədə *cümləmsi* adı verilən məsdər, feili sifət və feili bağlama tərkiblərindən geniş şəkildə istifadə olunur. Təbii ki, belə olduğu üçün türkcə cümlənin sintaktik konstruksiyalarının və bütövlükdə özünün Azərbaycan dilində qrammatik transformasiyası labüd olur. Nəhayət, çox mühüm fərqlər özünü uzun illər ərzində bu dillərdə formalaşmış müxtəlif üslub şəkillərində, sabitləşmiş danışıq etiketində, nitqin ifadə tərzində, intonasiya və melodikasında göstərir.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, ötən əsrin 30-cu illərindən etibarən Türkiyədə bütövlükdə zəruri və müsbət addım olan “özləşmə” adı verilən sadələşmə, dilin lüğət tərkibinin əcnəbi sözlərdən təmizlənməsi, yeni söz yaradılması prosesində dil siyasətindəki bəzi ifrat meyillərin mənfi təzahürlərindən biri də bu olmuşdur ki, türkcə üçün son dərəcə təbii, yeni yaradılmış “öztürkcə” sözlərin Azərbaycan dilində işlənməməsi nəticəsində dillərimiz arasında leksik fərqlər daha da artmışdır.

Məsələn, *okul, bilinç, uçak, kişi, yargıç, öğretmen, us, bağımsızlık, doğal, ulus, onur, olanak, gereksinim, öykü* kimi kəlmələrin Azərbaycan dilində anlaşılması çətinlik törətdiyi halda, bunların vaxtilə türkcədə işlədilmiş “köhnə” qarşılıqları olan *mektep, şuur, tayyare, şahıs, hakim, muallim, akıl, müstakillik, tabii, millet, şeref, imkan, ihtiyaç, hikaye* sözləri cüzi fonetik fərqlərlə dilimizdə işlədilməkdədir.

Şübhəsiz ki, dillərimiz arasında ən gözəçarpan fərqlər leksik-semantik məsələlərdə özünü göstərir ki, bunlar bir neçə cür təzahür edir. İlk növbədə hər iki dildə olan, lakin işlədilərkən gülüş doğuran, lətifə və “məzəli əhvalatlar” yaranmasına səbəb olan, bəzən “üz qızardan” *don, müxbir, kişi, qıç, düşmək, uşaq, xala, baba, qardaş, subay, sümük, nəfər, cüca, yengə, qapıçı, bekar, yaz, ağ, sabah, gözləmək, itmək, axtarmaq, danışmaq, tapmaq, pinti, küpə, əməkdar, intizar, şəhla, dərslik, balet, adam, pərt* kimi leksik vahidlər – yazılışı və tələffüzü eyni, mənaları tamamilən və ya qismən fərqli olan transomonimlər – saxta ekvivalentlər yada düşür.

Digər tərəfdən, həqiqi mənaları yalnız dar və ya geniş kontekst içində dəqiqləşdirilə bilən *sağlıq demək, çox yaşa, başa düşmək, qol çəkmək, idarə etmək, dalğa keçmək, qaz iyi gəlmək, sabah axşam gəlmək, cümə axşamı keçirtmək, yola salmaq* kimi deyim və söz birləşmələri unudulmamalıdır.

İşin içində *qaytarmaq, moruq, qaynatmaq, otlaqçı, fındıqçı, fıstık, kazak, qıl olmaq, sinir olmaq, azarlamaq, tutuşmaq* kimi arqotizmlər – jarqonlar da var.

Dilimizdə tez-tez və çox zaman yerində işlədilməyən türkcəyə məxsus *efendi, efendim, günaydın, abi, yardımcı, başkan və s.* kimi kəlmələr də nəzərdən qaçırılmamalıdır.

Lakin Azərbaycan dili və Türkiyə türkcəsi arasındakı fərqlər yalnız yuxarıda qısa şəkildə xülasəsini verdiyimiz yalançı ekvivalentlər, transomonim leksik və frazeoloji vahidlərlə bitmir. Bu və ya digər elm, mədəniyyət, iqtisadiyyat, idman və s. sahələrin terminlərinə ötəri bir nəzər salmaq kifayətdir ki, bu iki dilin, ən azından, terminlər dağarcığı baxımından bariz fərqləri aydın olsun. Məsələn, ən geniş yayılmış idman növlərindən biri olan futbol terminlərinə diqqət yetirək: *taç, köşe atışı, kale, kale ağı, file, kaleci, skor, deplasman, averaj, saqbek, solbek, santrfor, antreman, şut, antrenör, küme düşmək, takım, forvet, frikik, santrhaf*. Bu terminlərdən heç biri dilimizdə işlədilmir.

Bir neçə hüquq termininə baxaq: *yargıç, yargılama, savcı, savunma, gardiyan, dava, davacı, sanık, tanık, tutuklu, gözaltı, duruşma, soruşturma, temyiz, cürüm, müebbet, beki, karakol*. Bu terminlər də türkcədəki mənaları ilə dilimizdə yoxdur.

İqtisadi-ticari sahələrin ən məhsuldar terminlərinə göz ataq: *döviz, kur, tutanak, para, para bozdurmaq, kâr, bilanço, ciro, muafiyet, yaptırım, damga pulu, müteahhit, müstahsil, yükümlülük, araç, kaşe, antetli kağıt, sorumluluk, müeyyide, irsaliye, havale, ihale, mevduat*. Bu terminlər ya Azərbaycan dilində tamamilə yoxdur, ya da fərqli mənələrdə işlədilir.

Götürək dilçilik terminlərini: *sesteş, eşadlı, ikileme, adil, eylem, yumuşak ünsüz, sert ünsüz, bağlaç, ortaç, bağfiil, tümce, bileşik, yantümce, özne, yüklem, belirten, tümleç, zamir, ek, sontakı, çekimlemek*. Bu terminlər də dilimizdə yoxdur.

Tərcümə nəzəriyyəsi ilə əlaqədar dilimizdə olmayan terminlərə baxaq: *amaç dil, erek dil, çeviribilim, çeviriyazı, kuram, özgün metin, düzanlam, yananlam, motamot, simultane, süreç, eşdeğer, kavram, içerik, iletişim, bildirişim, çoğuldizge*.

2. Tərcümədə yalançı ekvivalent problemi

Hər bir azərbaycanlının günlük məişət leksikası səviyyəsində türkcəni başa düşməsi, Anadolu türkləri ilə ünsiyyət qura bilməsi, oxuduğu mətni anlaması və öz fikrini izah edə bilməsi tamamilə təbiidir. Dillərin qardaşlığı buna imkan verir və bu, dil qohumluğunun üstünlüyüdür. Tərcümə nəzəriyyəsi baxımından söhbət bir dili tam başa düşməkdən və o dildə sərbəst şəkildə danışmaqdan, qarşılıqlı peşəkar tərcümədən gedir. Bir dili başa düşmək, o dildə ünsiyyət qura bilmək hələ həmin dildən tərcümə edə bilmək demək deyildir. Məişət leksikası, günlük danışmada işlədilən kəlmələr səviyyəsində dillərimiz arasındakı başadüşülmə nisbəti yüksək olsa da, terminoloji qatları xeyli fərqli olan digər sahələrdə (elmi-texniki, publisistik, rəsmi-diplomatik, hüquq və s.) bu faiz çox aşağıdır.

Tərcümə sənətində bir dili bilmək demək həmin dildən müxtəlif sahələrə və üsullara aid materialları tərcümə edə biləcək peşəkarlığa sahib olmaq deməkdir. O dildə oxuduğun bədii əsərdən öz ana dilində ala biləcəyin qədər bədii həzz, estetik zövq ala bilməkdir. Həmin dildə elmi məqalə yazma, publisistik yazı qələmə ala bilməkdir. O dildə sərbəst ünsiyyət yarada bilmək, danışılanı bütün nüansları ilə anlamaqdır. Bir dildə təmiz danışa bilmək üçün həmin dildə düşünə bilmək, yarada bilmək şərtidir. Sözlərin ard-arda gətirilməsi, müəyyən bir sistem daxilində sıralanması kifayət deyildir. Hər şeydən əvvəl, kəlmənin məzmununu təşkil edən semantik komponentləri, anlayışın mahiyyətini və çalarlarını, bu anlayışın ortaya çıxma şəraitini də bilmək vacibdir. Hər hansı bir xalqın dilindəki söz və ifadələr, terminlər, məsəllər və atalar sözləri o xalqın həyatı və məişətinin bir parçası, düşüncə tərzinin inikası, təbiətə və cəmiyyətə baxışının aynasıdır. Dili sadəcə bizim şəkilləndirdiyimizi, müəyyən qəliblərə saldıığımızı zənn etmək sadələşmədir. Kəlmələri budadığın zaman, o kəlmənin yalnız sənə məxsus olan dar mənası ilə məhdudlaşdığın zaman düşüncə sistemindən, tənəyüldən, yaradıcı xəyal gücündən də itirirsən. Biz dili yönləndirdiyimiz kimi, dil də bizi istiqamətləndirir. Hər bir söz sırf bu sözün yarandığı dilə məxsus semantik mənə çalarlarının hamısının yükünü eyni anda daşıyan, yalnız müxtəlif situasiyalarda bu çalarları ortaya çıxan leksik bütövdür. Bu bütövün bir hissəsi dilimizdə varsa, bu hələ həmin sözün dilimizdə işlənməsi kimi başa düşülə bilməz. Söhbət bir dili təmiz, peşəkar səviyyədə bilməkdən, professional tərcümə sənətindən getdiyi üçün dillərin qohumluğunun, hətta yaxın qohumluğunun danışığı və tərcüməni asanlaşdırmadığı daim diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Türkcəni başa düşməklə həmin dildə sərbəst danışmaq,

türkcə oxuduğunu başa düşməklə həmin dildə əsər yazmaq (elmi, bədii, publisistik) və peşəkar səviyyədə tərcümə etmək dilbilmənin müxtəlif səviyyələridir.

Uzaq dillərlə müqayisədə qohum dillərdən tərcümənin ən mühüm fərqli xüsusiyyətlərindən biri tərcümə sənətinin ən mühüm mərhələsi hesab edilən tərcümə prosesi zamanı ortaya çıxır. Məlum olduğu kimi, tərcümə prosesi üç mərhələdən keçir. Əvvəlcə orijinal mətnlə və ya şifahi nitqlə tanışlıq mərhələsi başlanır. Daha sonra xarici dildə oxuduğun, eşitdiyən mətnin öz ana dilində yadda saxlanması, müxtəlif aspektlərdən işlənilməsi, bu materialın analizi və sintezi, bir baxıma, özünüküləşdirilməsi etarı gəlir. Nəhayət, oxuduğun mətni, eşitdiyən, qəbul etdiyən informasiyanı öz ana dilinin imkanları və qrammatik vasitələri ilə yenidənyaratma mərhələsi ilə tərcümə prosesi tamamlanır. İstər uzaq, istərsə də qohum dillərdən tərcümə zamanı bu proses ilk baxışda tamamilə eyni görünür. Lakin məhz bu prosesin gerçəkləşməsi zamanı dillərin uzaqlığı və qohumluğu mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Türkcə və Azərbaycan dili yaxın qohum dillər olduğu üçün türkcə oxunan və ya eşidilən hər hansı bir kəlmə tərcüməçidə həmin kəlmənin öz ana dilində (Azərbaycan dilində) ifadə etdiyi məfhum, anlayış, təsəvvür haqqında assosiasiya oyandırır və bu, çox sürətlə, ani baş verir. Yalançı ekvivalentin o anda ortaya çıxmasının bir səbəbi də budur. Təcrübə göstərir ki, bu dildən tərcümə edənlər yazılı tərcümələrdə nisbətən az, şifahi tərcümələrdə isə tez-tez saxta ekvivalentlərdən istifadə edirlər (Şifahi tərcümə zamanı düşünməyə daha az vaxtları olduğu və lüğətlə dəqiqləşdirmə imkanları olmadıqları üçün). Təbii ki, bütün mənaları üst-üstə düşən kəlmələrdə (belə kəlmələr çox az olur) problem olmur. Lakin çox zaman mütərcimlər “tərcüməçinin yalançı dostlarından”, yəni psevdoekvivalentlərdən yaxa qurtara bilmirlər.

Məlumdur ki, orijinal və tərcümə dillərindəki leksik vahidlər əsasən dörd qrupda toplanır: tək-mənəli leksik vahidlər (orijinalın bir leksik vahidinə tərcümə dilinin yalnız bir leksik vahidinin uyğun gəlməsi); çoxmənəli leksik vahidlər (orijinalın hər hansı bir leksik vahidinin tərcümə dilində bir neçə leksik vahidə uyğun gəlməsi, leksik sinonimlər); ekvivalentsiz leksik vahidlər (orijinaldakı hər hansı bir leksik vahidin tərcümə dilində qarşılığının olmaması); yalançı ekvivalentlər (orijinalın leksik vahidinin tərcümə dilinin leksik vahidi ilə yazılış, tələffüz və qrammatik baxımdan eyni, mənaca qismən, yaxud tamamilə fərqli olması – psevdoekvivalent omonimlər). Biz burada yaxın qohum dillər üçün səciyyəvi leksik-semantik problemə – orijinalın leksik vahidinin tərcümə dilinin leksik vahidi ilə yazılış və tələffüz baxımından eyni, mənalarının fərqli olması – psevdoekvivalent omonimlər məsələsi üzərində dayanmaqla kifayətlənirik.

Dillərimizdəki yalançı ekvivalentlər özünü əsasən üç şəkildə göstərir:

1. Orijinalın və tərcümənin dilində yazılışı və tələffüzünə görə eyni olub (burada bəzi formal orfoepik və qrafik fərqləri nəzərə almırıq), müxtəlif köklərdən gələn, etimologiyaları və mənaları bir-birindən tamamilə fərqlənən transomonimlər, yaxud uyğunluq uyğunsuzluqlar: *gar* – *vağzal*, *kâr* – *gəlir*, *çelik* – *polad*, *pinti* – *xəsis*, *aktarmak* – *nəql etmək*, *katık* – *yavanlıq* və s. Bu kəlmələrin dilimizdəki omonimləri – yanlış qarşılıqları (*qar*, *kar*, *çəlik*, *pinti*, *axtarmaq*, *qatıq*) ilə heç bir mənə yaxınlığı yoxdur. Bu qəbildən olan transomonimlər tərcümədə ciddi çətinlik törətmir, dar və ya geniş kontekstdə mənaları asanlıqla müəyyənləşdirilir və tərcümə dilində saxlanılır. Bunlar məzmun və mənə oxşarlığı olmadan ifadə oxşarlığı olan kəlmələrdir.

2. Orijinalda və tərcümə dilində yazılışı və tələffüzü eyni olan, eyni etimologiyaya sahib, eyni kökdən gələn, yaxud hər iki dilə üçüncü dildən keçən, lakin leksik-semantik (lüğəvi) mənaları müasir sinxron planda üst-üstə düşməyən omonimlər: *hala* – *bibi*,

baba – ata, derslik – sinif otağı, balet – balet artisti, erik – alça, sümük – burun seliyi, kişi – şəxs, subay – zabit, bekar – subay və s. Bu qəbildən olan transomonimlər tərcümədə diqqət tələb edir və mütərcimin ən çox “yaxalandığı” saxta ekvivalentlər – aldadıcı oxşarlar qrupunu təşkil edir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, şifahi tərcümədə, türkcə danışıda azərbaycanlıların ən çox “ilişdikləri”, gülüş hədəfinə çevrildikləri məqamlar məhz bu sözlərlə əlaqədar olur.

3. Orijinalda və tərcümə dilində eyni kökdən gələn, mənaları qismən örtüşən (bir baxıma, nisbi sinonimlər kimi çıxış edən), lakin bir-birindən fərqli mənalarda da işlədilən, müxtəlif üslublara aid olan omonimlər: *kapı – a) otaq qapısı, b) futbol oyunundakı qapı* (türkcədə bu mənada “*kale*” kəlməsi işlədilir); *kalp – a) ürək; b) qəlb; erkek – a) kişi; b) erkək; yenge – a) qardaş arvadı; b) yengə; kardeş – a) qardaş; b) bacı; intizar – a) qarğıs; b) intizar; sehla – a) ças, çəpgöz; b) irigözlü, şəhla; ata – a) cədd, əcdad; b) ata*.

Bu qəbildən olan kəlmələrə stilistik transomonimlər də deyilir və qohum dillərdən tərcümə zamanı bu saxta ekvivalentlərin işləndiyi mətnə diqqətli yanaşmaq lazımdır. Bu kəlmələr qismi “uyğunlu uyğunluqlardır”.

Birinci qrupda yer alan saxta transomonimlər tərcümədə ciddi çətinlik törətmədiyinə görə, ikinci və üçüncü qrupa daxil olan kəlmələrdən bir neçəsini bəzi nümunələr əsasında daha ətraflı nəzərdən keçirək. Məsələn, fars dilindən alınma, türkcədə və Azərbaycan dilində həm omonim, həm də transomonim kəlmələr olaraq işlədilən *saz* sözünə baxaq. *Saz* sözünün mənalarından biri *qamış* deməkdir. *Sazlık* (*qamışlıq*) kəlməsi dilimizdə bu mənalarda işlədilmir, transomonimdir – hər iki dildə olub, müxtəlif mənalara gələn kəlmədir.

Azərbaycan dilində “*işləyən, sağlam, istismara hazır vəziyyətdə*” mənasında işlətdiyimiz “*saz*” sifəti isə bu mənada türkcədə işlənmir. Türk dilində bu mənada “*ayarlanmış, ayarlı, ayarı yapılmış*” sözlərindən istifadə olunur. Əlbəttə, bu transomonimlər tərcümədə çətinlik törətmir, mətn içərisində düzgün mənaları asanlıqla müəyyənləşdirə bilər. Burada bizi maraqlandıran və üzərində durmaq istədiyimiz “*saz*” kəlməsinin hər iki dildə nisbi sinonim kimi işlədilən mənalarıdır ki, yalançı ekvivalentlik məhz bu məqamda meydana çıxır. *Saz* kəlməsinin türkcədəki mənalarından biri “*hər hansı bir musiqi aləti, çalğı*” deməkdir:

*Dün bezminizin bir ezeli neşesi vardı,
Saz sesleri ta fecre kadar Körfezi sardı,
Vakta ki sular şarkılar inerken ağardı,
Bendim geçen, ey sevgili, sandalla denizden* (Beyatlı, 2024).

Türkcədəki “*nefesli sazlar*”, “*şarkıcı ve saz arkadaşları (takımı)*” dilimizə “*nəfəsli musiqi alətləri*” (“*nəfəsli çalğular*”), “*sənətkar və onu müşayiət edən ansambl, musiqi kollektivi*” şəklində çevrilə bilər. “*Saz*” kəlməsi ədəbi dilimizdə bu mənada işlədilmir. Azərbaycanda *saz* adlanan “*mizrabla çalınan telli musiqi aləti*”nə türkcədə “*bağlama*” deyilir. Bununla yanaşı, türkcədə “*saz*” kəlməsinin mənalarından biri, Azərbaycan dilindəki kimi, elə “*saz*” deməkdir və lüğətdə “*mizrapla çalınan uzun saplı halk çalğısı*” kimi açıqlanır. “*Saz şairi*” isə “*aşık*” (*aşık*) kəlməsinin sinonimidir.

Digər tərəfdən, dilimizdə bu kəlmənin mənası bəzən bu sözün türkcədəki mənaları ilə qismən örtüşür, bəzən hətta üst-üstə düşür: “*Sazımız – sözümüz*” ifadəsindəki “*saz*” kəlməsi ilə *saz musiqi aləti* nəzərdə tutulmur. Buna görə də bu

kəlmənin saxta ekvivalent ola bilmə ehtimalına tərcümədə diqqət etmək lazımdır. Məsələn, tərcümə zamanı türkcə mətnə rastlaşdığımız *“Orhan güzel saz çalıyor”* cümləsini *“Orxan gözəl saz çalır”* şəklində tərcümə etmək səhv olacağına görə, dəqiqləşdirməyə ehtiyac var. Mətnin orijinalında Orxanın çaldığı *sazın* hansı musiqi aləti olduğunu müəyyənləşdirmək mümkün deyilsə, sadəcə *“Orxan musiqi alətində gözəl çalır”* demək daha doğrudur.

İndi isə türkcənin ərəb dilindən alınma *“kalp”* omoniminin lüğəvi mənalارına baxaq: *Kalp I – 1. yürek. 2. yürek hastalığı. 3. duygu, his; Kalp II – dönüştürme, bir durumdan başka bir duruma çevirme; Kalp III – düzme, sahte.*

Burada üzərində durmaq istədiyimiz bu sözün birinci mənasıdır. İkinci mənası dilimizdə yoxdur. Üçüncü mənası isə (*qəlp, saxta*) hər iki dildə üst-üstə düşür. Türkcədə *“kalp”* kəlməsinin ilkin assosiasiyası bədən üzvüdür, anatomik orqandır, dilimizdəki *“ürək”* termininin qarşılığıdır. Türkcədəki *kalbim çarpıyor (atıyor), kalp ameliyatı, kalp krizi, kalp ilacı, kalp hastalığı* kimi söz birləşmələri Azərbaycan dilində işlənməz. Lakin işin çətinliyi bundadır ki, *I kalp* kəlməsinin 3-cü mənası dilimizdə də *qəlb, duyğu, könül* mənasında işlənilir və yalançı ekvivalent olma ehtimalı çoxdur. Məsələn, *Sen çok kalpsiz birisin* cümləsindəki *kalpsiz* kəlməsi dilimizdəki *qəlbsiz, hissiz, duyğusuz* mənasındadır.

Saxta ekvivalentlərin bir hissəsi bir-birinə tamamilə tərs mənalı, hətta antonim kəlmələr kimi çıxış edir. Məsələn, *kapı-qapı* kəlməsi türkcədə futbol meydançasındakı *qapı* mənasında işlədilməz, bu mənada *kale* kəlməsi işlənilir: *Stadda kale arkası sıralarda genellikle rakip takımın taraftarları oturur – Stadionda qapı arxasındakı cərgələrdə əsasən rəqib komandanın azarkeşləri oturur.* Eyni kökdən düzəldilən *kapıcı-qapıcı* türkcədə ev, hotel kimi yerlərdə *gözetçi, xidmətçi, qapıcı* deməkdir. Sonuncu mənada Azərbaycan dilində də işlənilir. Dilimizdəki digər mənada *qapıcıya* isə türkcədə *kaleci* deyilir. Məsələn, *Rüştü yaxşı qapıcıdır* cümləsində *qapıcı* kəlməsinin mənası türkcəyə kontekstdən kənarada düzgün tərcümə edilə bilməz, çünki onun *futbolçu, yaxud xidmətçi* olması dəqiqləşdirilmədən bu sözü türkcəyə çevirmək mümkün deyildir.

Səbahəddin Əlinin *“Xəz paltolu madonna”* povestinin orijinalında belə bir cümlə var: *“Ne o, çapkınlıktan mı geliyorun?”* Bu, gecə yarısından xeyli keçmiş hotələ qayıdan Raifə onunla eyni otağı paylaşan yataq qonşusu tərəfindən verilən sualdır. Tərcümədə oxuyuruq: *“Nədir, olmaya oğurluqdan gəlibsən?”* (Səbahəddin, 1982: 49). Göründüyü kimi, *“çapkınlıq”* sözü dilimizə *“oğurluq”* şəklində tərcümə olunmuşdur. Halbuki türkcədə *“çapkınlıq”* – *adaxlıbazlıq, eşqbazlıq* mənasındadır. Əsərin orijinalında hotələ gecə yarısından sonra dönən Raifə çarpayı qonşusunun zarafatla sataşması təbii görünür, mütərcimin isə onu *“oğurluqda”* (?) təqsirləndirməsi yerinə düşür.

Eyni əsərdən başqa bir misal: *“Entarisini başından sıyırıp bir iskemleye attı ve yorganın içine girdi”*. Bu cümlənin tərcüməsi belə verilib: *“Baş yaylığını stulun üstünə atdı, yorğanın altına girdi”* (Səbahəddin, 1982: 172). Türkcədə *qadın üst geyimi, uzun paltar* demək olan *entari* sözünü mütərcim *baş yaylığı* kimi çevirmişdir. Yəqin ki, bu dolaşıqlığa səbəb orijinaldakı *başından sıyırıp* söz birləşməsi olmuşdur. Tərcümədən isə belə anlaşılır ki, qadın yalnız baş yaylığını çıxarır və soyunmadan, pal-paltarlı yatağa girir.

Qaracaöğləndən tərcümə edilmiş aşağıdakı parçada da mütərcim yalançı ekvivalentin tələsinə düşmüşdür:

*Ala gözlü mənli dilbər,
Qoyma məni el yerinə.
Altun kəmərin olayım,
Dola məni bel yerinə* (Seçmələr, 1980: 10).

Şeir parçasının orijinalında işlədilən *ben* kəlməsi türkcədə omonim kəlmədir. Birinci *ben* dilimizdə işlədilən *mən* şəxs əvəzliyidir. İkinci *ben* isə *xal, çil, ləkə* deməkdir ki, bu mənaları dilimizdə yoxdur. Əslində, gəraylının birinci misrası belə tərcümə olunmalıydı: *Alagözlü, xallı dilbər*.

Türk yazıçısı A.Qədirin “On beş gün Sovet İttifaqında” adı ilə dilimizə çevrilmiş yol-səyahət oçerkinin orijinalında belə bir cümlə var: “*Sofraya erik böyüklükte kiraz geldi*”.

Tərcümədə oxuyuruq: “*Süfrəyə ərik irilikdə giləs gətirdilər*” (Qədir, 1979). *Erik* kəlməsi türkcədə *alça* deməkdir və təbii ki, *ərik* böyüklüyündə *gilas* mübaligəlidir. Dilimizdəki *ərik* kəlməsinin türkcədə qarşılığı *kayısı*dır.

İndi də Yunus Emrenin bir misrasının türkcəsinə və tərcüməsinə baxaq:

Ben yürürüm ilden ile – Yüyürürəm ildən-ilə (İki zirvə, 1982: 13).

Türkcədə *il* kəlməsi tarixi-etimoloji baxımdan *el* sözündən *e-i* əvəzlənməsiylə meydana gəlmişdir. Müasir türkcədə bu leksik vahidin məna tutumu genişlənmiş, termin xarakteri kəsb etmişdir. İnzibati-coğrafi ərazi bölgüsü olub, bir neçə *ilçəni* – rayonu əhatə edən *vilayət* deməkdir. Tərcümədə isə *il* sözünün dilimizdəki yalançı ekvivalenti verilmişdir. Dərviş Yunus diyar-diyar, el-el gəzmək yerinə *ildən-ilə yürürür*.

Bu misrada da mütərcim saxta ekvivalentin “tələsinə” düşmüş, nəticədə orijinaldakı məna təhrif olunmuşdur: *Pembe Hanım küsmüş gitmiş konağa – Pəmbə xanım qəsd eləmiş qonağa* (İki zirvə, 1982: 14). Hər iki dildə işlədilən *konak* – *qonaq* sözü tamamen fərqli mənələrdədir. Türkcədə *konak* – *ev, köşk, villa, saray, malikanə* deməkdir. Dilimizdəki *qonaq* kəlməsinə türkcədə *misafir, yaxud konuk* deyirlər. Orijinalda küsüb evə gedən Pənbə xanım tərcümədə *qonağa qəsd edir*.

Əziz Nesinin “*Taxtalıköydən məktublar*” adıyla çevrilmiş “Ölmüş Eşək” povestinin tərcüməsində oxuyuruq: “*Keçən il bizim təşkilatın özünəyardım dərənəyi Ağ dənizə on beş günlük gəmi ilə səfər düzəltmişdi. Yunanıstanı, İtaliyanı, İspaniyanı, sonra canım sənə söyləsin, adı yadımdan çıxıb, nəydi adı, oranı başdan-başa gəzdik*” (Nesin, 1988).

Türkcədə *Akdeniz Aralıq dənizinə* deyilir. Dilimizdəki *Ağ dənizin* adı isə türkcədə *Beyaz denizdir*. Tərcümədən belə başa düşülür ki, Yunanıstan, İtaliya və İspaniya *Ağ dənizə* sahili olan ölkələrdir.

İndi də Orxan Vəlinin “İstanbulu dinləyirəm” adlı altı bəndlik şeirinin orijinalından alınmış ilk bəndinə və həmin bəndin dilimizə tərcüməsindəki xətalara, o cümlədən, “saxta ekvivalent tələsinə” diqqət yetirək:

*İstanbul`u dinliyorum, gözlerim kapalı;
Kuşlar geçiyor, derken;
Yükseklerden, sürü sürü, çığlık çığlık.
Ağlar çekiliyor dalyanlarda;
Bir kadının suya değıyor ayakları;
İstanbul`u dinliyorum, gözlerim kapalı;*

Tərcüməsi:

*İstanbulu dinləyirəm, gözlərim qapalı.
Quşlar ötür, deyilirkən;(?)
Yüksəklərdən, dəstə-dəstə (?), hayla küylə;(?)
Tor (?) dartılır vətəgədə;
Bir qadının suya dəyir ayaqları;
İstanbul'u dinləyirəm, gözlərim qapalı (Vəli, 2013).*

Türkcədəki *derken* sözü dilimizdəki kimi *demək* feilindən düzəlsə də, yalançı ekvivalentdir, zaman zərfliyidir və mənası *o anda, o əsnada, tam bu vaxt, bu zaman* mənalarında işlədilməkdədir. Mütərcim isə onu *deyilirkən* şəklində verməklə misranın mənə və poetik yükünü tamamilə ortadan qaldırıb. *Quşlar ötür, deyilirkən* misrası nə bu şeirdə, nə də əlahiddə götürüldükdə heç bir mənə ifadə etmir. Şeirin axıncı bəndinin sonndan əvvəlki misralarında da saxta ekvivalentlər var və misraların tərcüməsi uğursuzdur: *Loş kayıkhaneleriyle bir yalı, / Dinmiş lodosların uğultusu içinde*. Tərcüməsi belə verilib: *Zülmət (?) qayıqxanasıyla(?) bir sahil (?); / Dinmiş (?) cənub küləyinin uğultusu içinde*.

Türkcədə *loş* sözü *zülmət* (zil qaranlıq) yox, “alatoran”, “yarıqaranlıq” deməkdir. *Qayıqxana* terminini *sahil* kəlməsiylə bir arada işlətmək olar, nisbətən başa düşülür. Orijinalda isə söhbət *sahildən* yox, bir *yalıdan* – lirik qəhrəmana məhrəm olan sahilyanı bir *malikanədən, köşkdən* gedir. Bu köşklərin mütləq irili-xırdalı qayıqları (gəzinti və balıqçı) və bu qayıqların yan aldığı, lövbər saldığı, yerləşdiyi məkanları (qayıqxanaları) olur. Bu məkanlar adətən küləyin tutmadığı, sakit, dalda, iri sahil malikanələrinin kölgələdiyi alatoran (zülmət yox!) bir yer olur ki, şair bu misralarda məhz həmin bədii lövhəni çəkmişdir. *Dinmək* feili isə yalançı ekvivalentdir, fərqli mənədadır və *sakitləşmək, dayanmaq, kəsmək, dincini almaq* deməkdir (Məs., *Yağış kəsd; Külək dayandı* cümlələri türkcədə *Yağmur dindi; Rüzgâr dindi* şəklindədir). Yuxarıdakı misralarda bədii təzad yaradılmışdır. Lirik qəhrəmana “*başında əski aləmlərin sərxoşluğu*” ovqatını yaşadan (su üzündə ləngər vuran!) və alatoran bir yerə – qayıqxanaya çəkilmiş qayıqlar üçün kəsilmiş, səngimmiş cənub küləyi əslində əsməyə, uğuldamağa davam edir. Bütün yalı – sahilyanı malikanə bu cənub küləyinin uğulusu, vıyılması ortasında qalsa da, qayıqxanalara çəkilmiş qayıqlar sakitlik içində dincəlik: *Alatoran qayıqxanasıyla bir malikanə (villa), / Dincəlik gilavarın uğultuları içinde*.

Sonuncu bənddəki *Kalbinin vuruşundan anlıyorum* misrasının dilimizə “*Qəlbinin vuruşundan (?) anlayıram*” şəklindəki tərcüməsində də yalançı ekvivalent vardır. Türkcədə *kalp* “ürək” deməkdir və misradakı “*kalp vuruşu*” *ürək döyüntüləri* mənasındadır. Tərcümədəki “*qəlbinin vuruşu*” dilimizdə heç bir mənə ifadə etmir.

Burada Türkiyənin dövlət himni olan məşhur “İstiqlal marşı”nın bir misrasının dilimizə səhv tərcüməsini də qeyd etmək istərdik:

*Ulusun, korkma, nasıl böyle bir imanı boğar,
Medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar.*

Bəzən birinci misradakı *ulu* sözü dilimizdəki “*ulu, böyük, uca*” mənasında qəbul edilərək “*Ulusun, qorxma, necə böylə bir imanı boğar...*” şəklində başa düşülür (bax: 525-ci qəzet, 14.10.2006). Halbuki bu misralarda Qərb mədəniyyəti ilə Şərq mədəniyyəti müqayisə edilir, Qərb sivilizasiyası tək dişi qalmış *yırtıcıya, vəhşi heyvana* oxşadılır. Şair türk millətini *yırtıcı heyvanın ulamasından* qorxmamağa çağırır və buradakı *ulusun*

kəlməsində vurğu ikinci yox, üçüncü hecanın üzərinə düşür, *ulamaq* feilinin əmr şəklinin III şəxs təkidir (*Ulaşın!*), dilimizdəki *ulu* kəlməsi ilə aldadıcı oxşardan başqa bir şey deyildir, yəni yalançı ekvivalentdir.

Son olaraq, şair Kiçik İskəndərin qanadlı sözlərindən birinin tərcüməsində rastlaşdığımız yalançı ekvivalentə baxaq: "*Karpuz seçərkən göstərdiyimiz özenin yarısını sevgili seçərkən de göstərsəydik, bu kadar kelek aşklar yaşamazdık*". Tərcüməsi: "*Qarpız seçəndə göstərdiyiniz diqqəti sevgili seçəndə də göstərsəydiniz, bu qədər kələk yaşamazdınız*" (Kulis, 2014). Tərcüməçi cümlədəki söz oyununa diqqət etməyib. Türkcədə bir neçə mənası olan *kələk* kəlməsinin dilimizdə olmayan *kal*, *yetişməmiş*, *xam* çalarları da vardır və aforizmdə məhz bu mənada – *eşq* kəlməsinin təyini kimi (*kelek aşklar*) işlədilir. Müəllif vurğulayır ki, diqqətli seçmədikdə *kal qarpız* ala biləcəyimiz kimi, eşq-məhəbbət məsələlərində də xam davranarsaq, əsl sevginin nə olduğunu dadmamış qalarıq, *saxta sevgi ilə* qarşılaşa bilərik.

Nəticə

Türkiyə türkcəsi və Azərbaycan dilinin qrammatik quruluşlarının və əsas lüğət fondlarının ümumiliyi, etnik qohumluğu – qədim ümumtürk dilinin varisləri olması bəzən belə bir təsəvvür yaradır ki, bu iki dil tamamilə eynidir və hər bir azərbaycanlı türkcəni öyrənmə ehtiyacı duymadan bu dildə sərbəst danışa, türkcədən dilimizə əslinə adekvat şifahi və yazılı tərcümə edə bilər. Bu düşüncə Azərbaycan dilinə münasibətdə Türkiyə türklərinə də hakimdir. Halbuki yaxın qohumluqlarına baxmayaraq, Türkiyə türkcəsi və Azərbaycan dilinin müasir sinxron vəziyyətlərinin müqayisəli təhlili göstərir ki, həmin dillər arasında xeyli fərqlər vardır. Bu fərqlərin meydana çıxması və bugünkü səviyyəyə gəlib çatmasının səbəbləri aydındır: həmin dillərin daşıyıcısı olan xalqlarımızın XII-XIII əsrlərdən etibarən bir-birindən aralı düşməsi, dillərimizin XV-XVI əsrlərdən etibarən tədricən diferensiaslaşması, ən azı son beş yüz ildə müxtəlif bayraqlar altında və dövlətlər şəklində, fərqli tarixi, psixoloji, sosial-iqtisadi, ədəbi-mədəni, ictimai-siyasi məkan və şəraitdə yaşamış olmalarıdır. Bu fərqlər sadəcə hər iki dilin leksik-frazeoloji layları ilə əlaqədar deyil. Belə ki, bu fərqlərdən irəli gələn problemlər özünü yalnız bu dillərin gündüzlük danışmaq, məişət leksikası səviyyəsində, şifahi tərcümədə yox, həm də yazılı tərcümələrdəki morfoloji və qrammatik problemlərdə, funksional üslub məsələlərində göstərir.

QAYNAQLAR:

1. Rəsulov, Ə. (1995). Akraba diller ve yalançı eşdeğerler sorunu, «*Türk dili*» *Dil Edebiyat Dergisi*, № 524. 916-924.
2. Rəsulov, Ə. (2007). *Tərcümə nəzəriyyəsi müstəvisində Türkiyə türkcəsi və Azərbaycan dili*. Bakı: Nurlan NPM.
3. Rəsulov, Ə. (2015a). *Tərcümə nəzəriyyəsi və təcrübəsi*. Bakı: Elm və təhsil.
4. Rəsulov, Ə. (2015b). *İzahlı türkcə-azərbaycanca yalançı ekvivalentlər lüğəti*. Bakı: Elm və təhsil.
5. Rəsulov, Ə. (2016). Qohum dillərdə yalançı ekvivalentlər problemi. *Türk filologiyası*, № 1. Bakı: Elm və təhsil, 3-12.
6. *525-ci qəzet* (2006, 6 iyun). Bakı.

7. Beyatlı, Y.K. (2024, 20 mart). *Yahya Kemal Beyatlı'nın en sevilen 50 şiiri*
<https://www.fikriyat.com/galeri/edebiyat/yahya-kemal-beyatlinin-en-sevilen-50-siiri/46>
8. Səbahəddin, Əli. (1982). *Xəz paltolu madonna*. Bakı: Yazıçı.
9. *Türk xalq şeirindən seçmələr*. (1980). Bakı: Gənclik.
10. *İki zirvə. Yunus İmre, Aşiq Veysəl*. (1982). Bakı: Yazıçı.
11. Qədir, A. (1979). On beş gün Sovet İttifaqında. "Azərbaycan" jurnalı, № 4. Bakı.
12. Nesin, Əziz. (1988). *Taxtalıköydən məktublar*. Bakı: Gənclik.
13. Vəli, Orxan. (2013, 12 iyul). *Şeirlərindən tərcümələr*. Kulis.az.
14. "İstiqlal marşı"na dair. (2006, 14 oktyabr). *525-ci qəzet*.
15. <http://kulis.az/print/3729>. 12 mart 2014.

False Equivalents Problem in the Turkish-Azerbaijani Translation

ASGAR RASULOV**

Abstract

Lexical units in the original and target languages are grouped into four essential categories from the perspective of general lexical problems in the process of translation: monosemous lexical units; polysemous lexical units; non-equivalent lexical units; and false equivalents. Since Turkish and Azerbaijani are closely related languages, any word read or heard in Turkish evokes an association in the translator about the concept or idea expressed by that word in Azerbaijani, leading to the emergence of this false equivalent. For this reason, some prose examples translated from Turkish are characterized by errors arising from false equivalence, while poetry examples are characterized by translation formalism and the problem of literalism, which simultaneously lead to distortions of meaning and style. The article examines the terms belonging to the last group on the basis of the Turkish-Azerbaijani translation examples.

Keywords: translation, pseudo-equivalent, related languages, translation process, lexical units

Проблема ложных эквивалентов в переводе с турецкого на Азербайджанский

АСГАР РАСУЛОВ***

Резюме

Лексические единицы в языке оригинала и целевом языке сгруппированы в четыре основные группы с точки зрения общих лексических проблем процесса перевода: моносемантические лексические единицы; полисемантические лексические единицы; неэквивалентные лексические единицы; ложные эквиваленты. Поскольку турецкий и азербайджанский языки тесно связаны, любое слово, прочитанное или услышанное на турецком языке, вызывает у переводчика ассоциацию с понятием или идеей, выраженной

** Doctor of Philology, Professor of Baku State University; asker.rasul@gmail.com

*** Доктор филологических наук, профессор БГУ; asker.rasul@gmail.com

этим словом на азербайджанском языке, что приводит к возникновению ложного эквивалента. По этой причине некоторые примеры прозы, переведенные с турецкого, характеризуются ошибками, возникающими из-за ложного эквивалента, в то время как примеры поэзии характеризуются формализмом перевода и проблемой буквального перевода, что одновременно приводит к искажению смысла и стиля. В данной статье слова, относящиеся к последней группе, рассматриваются на примерах перевода с турецкого на азербайджанский.

Ключевые слова: *перевод, псевдоэквивалент, родственные языки, процесс перевода, лексические единицы*

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 08.08.2025
Çapa qəbul tarixi: 02.09.2025
Çap olunma tarixi: 28.10.2025